

KAN SOCIALPSYKOLOGISK FORSKNING VARA TILL PRAKTISK NYTTA?

Ref:

Liebkind, K. (2017). Kan socialpsykologisk forskning vara till praktisk nytta för att förbättra grupprelationer? *Psykologia*, 6, 472-481

Kan socialpsykologisk forskning vara till praktisk nytta för att förbättra grupprelationer?

Konflikter mellan olika kulturgrupper har skadliga konsekvenser. Med tillräckligt stor ideologisk betydelse och emotionell intensitet kan fördomar leda t.o.m. till folkmord. Den fråga som ställs i denna artikel är i vilken mån socialpsykologisk kunskap om vad som påverkar negativa attityder till andra grupper kan öka vår praktiska förmåga att förebygga och minska dem. Insikten om att attityderna till andra grupper till stora delar är beroende av den sociala grupp eller de grupper vi identifierar oss med saknas i den allmänna debatten som därför ofta innehåller felaktiga favoritförklaringar till den ökade främlingsfientligheten.

Forskning har visat att direkt kontakt är en effektiv strategi för att minska fördomar. Men även om personer som tillhör olika grupper har möjligheter att träffas kan det finnas motstånd mot sådan kontakt. Också indirekt kontakt kan minska fördomar, men även om denna forskning kännetecknas av både teoretisk mångsidighet och metodologisk finess kan man fråga sig om den också har gett upphov till praktisk kunskap. Det är en brådskande uppgift att försöka förstå och åtgärda de samhällsliga problem som fördomsfullhet ger upphov till, men denna översikt ger vid handen att få forskare har lyckats översätta vetenskapliga insikter till interventioner med verklig effekt mitt i den kakafoni av annan påverkan som kännetecknar verkligheten utanför forskarnas laboratorier.

Nyckelord: Grupprelationer, fördomar, indirekt kontakt, interventioner

KAN SOCIALPSYKOLOGISK FORSKNING VARA TILL PRAKTISK NYTTA?

Kan socialpsykologisk forskning vara till praktisk nytta för att förbättra grupprelationer?

Det har alltid funnits både stora och små konflikter mellan olika grupper runtom i världen, och detta gäller i högsta grad även i dag. Fördomar mot andra grupper som skiljer sig från ”oss” uttrycks alltmer öppet, både i Finland och annanstans i världen. Socialpsykologisk forskning visar att fördomar är inlärd. Människors uppfattningar om, känslor för och beteende gentemot medlemmar av andra grupper är till stora delar beroende av den sociala grupp eller de grupper som de identifierar sig med. Fördomarna finns inbäddade våra ingrupperns ideologier – i det språk som ideologierna innehåller. För att kunna förbättra grupprelationer är det därför avgörande att undersöka hur människor konstruerar sina egna sociala identiteter och relationen mellan sin egen grupp eller grupper och andra grupper (se t.ex. Pettersson, 2017). Socialpsykologer kallar dessa för in- och utgrupper.

Fördomar är illa nog för dem det gäller, och kan leda till samhällliga problem såsom systematisk diskriminering. Men de kan också leda till något värre; våld och t.o.m. folkmord. Det här kan ske ifall fördomarna får tillräckligt stor ideologisk betydelse och emotionell intensitet – det är en sak att påstå t.ex. att ”*de är lata*” och en helt annan att påstå att ”*de utgör ett hot mot hela världen*”. Ord är handling, och ofta upprepade blir de också en legitimerande norm: det blir inte bara tillåtet att kalla dem lata eller ett hot mot världsfreden, det kanske också anses vara direkt nödvändigt att förrinta dem. Fördomarna finns inbäddade i ord som vi kallar hatspråk; hatspråket inrymmer hatkänslor som kan spridas fort och långt med alla de möjligheter internet och sociala medier erbjuder.” (Billig, 2002.)

Felaktiga favoritförklaringar till fördomsfullhet

I den allmänna debatten förekommer dock ofta många felaktiga favoritförklaringar till den ökade främlingsfientligheten. En av förklaringsmodellerna är syndabocksteorin som frustrations-aggressionshypotesen (Dollard m. fl. 1939) kallas i vardagslag: enligt teorin är fientlighet mellan vilka grupper som helst en följd av individens frustration eftersom den antar att en frustrerad individ

KAN SOCIALPSYKOLOGISK FORSKNING VARA TILL PRAKTISK NYTTA?

riktar sin aggression mot en grupp som finns nära till hands, t.ex. minoritetsgrupper när det gäller majoritetsbefolkningen. Men forskningen har kullkastat denna förklaring (se t.ex. Whitley & Kite, 2009). En annan felaktig favoritförklaring är något som inom ekonomiska och samhällsvetenskaper ofta kallas för "tävlingshot" (Gorodzeisky & Semyonov, 2016). Enligt denna teori utvecklar individer automatiskt negativa attityder till dem som de upplever som konkurrenter, t.ex. om arbetsplatser. Ibland ser man också biologiska eller evolutionsteoretiska förklaringar, enligt vilka fördomar är genetiskt betingade. Enligt till exempel psykologen-psykoterapeuten Lauri Mannermaa (HS 12.9.2016) kan människans hjärna inte hjälpa att den reagerar med "*primarkänslor*", dvs. "*primitivt ... med rädsla eller hat*" ifall "*omgivningen upplevs som oförutsägbart och otryggt*".

Ovan nämnda favoritförklaringar är felaktiga av två orsaker:

- 1) De grundar sig den reduktionistiska uppfattningen att människor tänker, känner och beter sig likadant som individer och som gruppmedlemmar, och därför uppfattas också fiendtlighet mellan grupper som summan av de enskilda gruppmedlemmarnas känslotillstånd. Det stämmer inte, eftersom många fördomar inlärs endera redan inom barndomens sociala kontext eller via de grupper och dessa grupper ideologi som vi senare identifierar oss med. Främlingsfiendtlighet förutsätter alltså att vi kategoriserar oss själva och andra i olika grupper (det gör vi alla!), ser oss själva och andra primärt som medlemmar i (samma eller olika) grupper, och dessutom ser "dem" som minder värda eller "farliga" för "oss". Det som avgör vad vi tänker om, känner för eller beter oss gentemot andra människor är alltså den "lins" genom vilken vi ser på oss själva, hur vi definierar oss själva. Ifall en av våra sociala identiteter dominerar i ett visst ögonblick ser vi oss själva - och därmed också andra - genom en "grupplins" (*group identity lens*, Verkuyten, 2009, se även Turner & Reynolds, 2001). Det extrema exemplet på detta är två fiendesoldater i krig med varandra, då inga individuella egenskaper eller preferenser får spela någon roll för den uppgift båda har; att med sitt liv försvara sin ingrupp och döda den andra. Det extrema motexemplet blir då det klassiska kärleksparet Romeo och Julia, som i Shakespeares drama tar avstånd från sina sociala identiteter för få vara bara vara individer med varandra, trots den blodiga konflikten mellan deras släkter. I vanliga fall gäller något mitt emellan; vår "lins" är oftast ett mellanting mellan vår personliga och våra sociala identiteter.
- 2) De felaktiga förklaringarna grundar sig också ofta på en s.k. ekologisk felbedömning: man drar slutsatser om individers attityder och beteende enbart på basis av information som man fått på makronivå, t.ex. om deras inkomst- och utbildningsnivå eller om t.ex. andelen

KAN SOCIALPSYKOLOGISK FORSKNING VARA TILL PRAKTISK NYTTA?

invandrare i det land eller på den ort personen bor. Forskningen stöder dock inte uppfattningen om att individens objektiva sociala situation, t.ex. fattigdom, skulle avgöra hur hen förhåller sig till andra grupper (Pettigrew ym., 2008) även om t.ex. invandrarfientlighet ofta är vanligare i lägre samhällsklasser (Gorodzeisky & Semyonov, 2016). Men ett samband på makronivå innebär inget kausalförhållande på individnivå.

Fördomsfullhet kan förekomma var som helst

Potentiellt kan vem som helst använda grupplinser på ett sätt som innebär fördomsfullhet mot andra grupper. Fastän forskningen för det mesta har fokuserat på majoritetsmedlemmar och deras fördomar mot olika slag av minoriteter, och fast detta är ur samhällslik synvinkel helt motiverat, tar jag här ett mera ovanligt exempel från en rapport av Marko Juntunen, Karin Creutz-Sundblom och Juha Saarinen (2016). De undersökte de motiv unga muslimska män i Finland har för att åka och kriga till konfliktområdena i Syrien och Irak. Jag citerar:

”Trots skillnaderna i social bakgrund betecknade sig alla de som deltog i vår undersökning som muslimer som identifierade sig starkt med de ’riktiga muslimer’ som led i konfliktområdena. Den dragkraft konflikterna i Syrien och Irak utövade på dem vi undersökte uppstod sålunda framför allt ur behovet att försvara de muslimska bröderna och systrarna’. (Juntunen, Creutz-Sundblom & Saarinen, 2016, s. 58, fri översättning från finskan)

Det här citatet visar tydligt hur ”grupplinsen” fungerar: det är den starka identifikationen med gruppen, ”bröderna och systrarna” i konfliktområdena, som får de intervjuade att skynda till ingruppens försvar mot yttre fiender. Samma rapport kullkastar även den ekologiska felbedömning som många favoritförklaringar till fördomsfullhet lider av. Jag citerar igen:

”I skenet av det material vi samlat i Finland visade sig utslagenhet inte vara någon central bakgrundsfaktor som skulle förklara de undersökta motiv till att resa till konfliktområdena i Syrien. Kännetecknande för de intervjuades bakgrund var snarare aktivitet både inom arbetslivet, i studierna och i medborgarsamhället än en samhällslik utslagenhet” (Juntunen, Creutz-Sundblom & Saarinen 2016, s. 57).

Det var alltså snarare resursstarka än utslagna eller resurssvaga individer som kände sig manade att gripa till handling för att försvara sin in grupp mot yttre hot.

KAN SOCIALPSYKOLOGISK FORSKNING VARA TILL PRAKTISK NYTTA?

Om vi då vänder blicken åt andra hållet och granskar majoritetens ”grupplins”, till exempel den nationella identiteten i Finland, framgår det att det inte bara är fråga om hur stark den sociala identiteten är, utan det som avgör attityderna till ”de andra” är framför allt den sociala identitetens innehåll: hur ”grupplinsen” ser ut (Verkuten, 2009). Eerika Finell (2012) undersökte i sin doktorsavhandling den finländska nationella identitetens innehåll genom att granska vilka symboler för denna identitet som finländarna ansåg vara viktigast för dem. Hon fann bl.a. att det inte räckte med en stark nationell identitet för att förklara finländarnas fördomsfullhet gentemot invandrare. En stark nationell identitet hade nämligen samband med fördomar mot invandrare bara bland dem för vilka de viktigaste symbolerna för den finländska nationella identiteten var symboler som ställde grupper mot varandra (t.ex. bilder från vinterkriget eller landskampen i ishockey mellan Finland och Sverige), men inte om de viktigaste symbolerna föreställde natur eller bastubad.

Socialpsykologisk forskning som redskap för att minska fördomar

Kan då socialpsykologisk forskning användas för att förbättra relationer mellan grupper och minska på fördomarna? Såsom ovan redan konstaterades när det gäller negativa attityder konstrueras våra uppfattningar om och känslor för andra grupper socialt, och de sprids också socialt:

“Att hata är inte bara eller huvudsakligen att känna något på en kroppslig eller instinktiv nivå — utan att tro på och uttala vissa saker om andra.” (Billig, 2002, p. 179, fri översättning från engelska).

Lyckligtvis gäller samma sak också för positiva uppfattningar om och känslor för andra grupper, och det är den mekanismen socialpsykologer nu börjat ta fasta på inom den långa forskningstradition som letat efter effektiva sätt att förbättra grupprelationer. Men den forskningstraditionen började med den s.k. kontakthypotesen redan på 1950-talet då Gordon Allport (1954) fann att direkt kontakt mellan grupper leder till mer positiva grupprelationer, speciellt om kontakten kännetecknas av optimala förhållanden, såsom jämlik status, samarbete, gemensamma mål och institutionellt stöd. Kontakthypotesen har fått massivt stöd under de senaste 60 åren, och speciellt ett visst slag av sådan kontakt, nämligen vänskap över gruppgränserna, är mest effektivt för att minska fördomarna mot ”dom andra” (Pettigrew, 1997).

KAN SOCIALPSYKOLOGISK FORSKNING VARA TILL PRAKTISK NYTTA?

Direkt kontakt över gruppgränserna är dock inte alltid möjligt, och även om medlemmarna i olika grupper skulle ha en möjlighet att umgås (t.ex. för att de är grannar eller går i samma skola), kan det finnas ett motstånd mot sådan kontakt. Socialpsykologisk forskning visar att människor även i mångkulturella kontexter har en tendens att hellre umgås med in- än med utgruppsmedlemmar (t.ex. Alexander & Tredoux, 2010).

Det är alltså nödvändigt att hitta alternativa strategier för att förbättra relationer mellan grupper. Under de två senaste decennierna har socialpsykologer funnit allt fler bevis på också *indirekt* kontakt kan ha en positiv inverkan på grupprelationer. Teorin om s.k. förmedlad (*extended*) kontakt (Wright m. fl., 1997) föreslår två olika mekanismer som kan minska fördomar. Numera kallas dessa mekanismer för förmedlad respektive ställföreträdande kontakt:

- (1) förmedlad kontakt betyder att man vet om eller *känner till* att en ingruppsmedlem är vän med en utgruppsmedlem, medan
- (2) ställföreträdande kontakt betyder att man *observerar* att en ingruppsmedlem är vän med en utgruppsmedlem.

Begreppet indirekt kontakt omfattar båda mekanismerna och dessutom till exempel föreställd kontakt och medieförmedlad kontakt, t.ex. via massmedia.

Förmedlad kontakt fungerar enligt principen "min väns vän är också min vän", och forskningen stöder nu uppfattningen om att också "min ingrupps väns grupp är också min vän". De flesta studier om förmedlad kontakt har dock varit korrelativa enkätstudier, medan forskningen om ställföreträdande kontakt för det mesta har varit experimentell. Den forskningen är också nyare och det finns betydligt mindre av den. Ställföreträdande kontakt innebär direkt observation av pågående interaktion mellan grupper eller berättelser/narrativ som handlar om positiv interaktion, t.ex. vänskap mellan personer som tillhör in- och utgruppen (t.ex., Liebkind & McAlister, 1999; Liebkind, Mähönen, Solares, Solheim, & Jasinskaja-Lahti, 2014). Berättelserna kan vara tryckta eller filmade, men effektivast är den ställföreträdande kontakten då vänskapen är självupplevd av berättaren (Kaufman & Libby, 2012).

Av de mekanismer som bidrar till den indirekta kontaktens inverkan attityderna till "de andra" är det tre mekanismer som är gemensamma för dem alla: betydelsen av vänskap över gruppgränserna, betydelsen av att utgruppsmedlemmen ses som typisk representant för sin grupp så

KAN SOCIALPSYKOLOGISK FORSKNING VARA TILL PRAKTISK NYTTA?

de positiva attityderna till honom eller henne också generaliseras till hela hans eller hennes grupp, och betydelsen av att den indirekta kontakten minskar den känsla av obehag eller spänning som man kan känna i direkt kontakt med en grupp som man inte har tidigare erfarenhet av. Förmedlad och ställföreträdande kontakt kan alltså förbättra grupprelationer för att de bygger på den styrka som ligger i vänskap över gruppgränserna, de gör både in- och utgruppsgruppsmedlemskapet synligare än i direkt kontakt och minskar på de obehagskänslor som direkt kontakt kan åstadkomma (Vezzali, Hewstone, Capozza, Giovannini & Wölfer, 2014). Gruppmedlemskapets synlighet är viktig för att de positiva attityderna till den utgruppsmedlem som är vän med min ingrupsmedlem ska generaliseras till hela hans grupp. Urgruppsmedlemmen får inte uppfattas som ett undantag som kanske till och med förstärker regeln om att ”dom” vanligen är otrevliga.

Vissa av de mekanismer som antas bidra till den indirekta kontaktens effekt på attityderna gäller bara den ställföreträdande kontakten; den sociala kognitiva teorin (Bandura, 1986) erbjuder teoretiska förklaringar till varför den ställföreträdande kontakten kan förbättra grupprelationer: Observationsinlärning innebär att vi lär oss sociala normer och hur vi ska bete oss från andra människor, speciellt sådana som vi kan identifiera oss med och som därför fungerar som rollmodeller för oss. Paradoxalt nog förklarar den sociala kognitiva teorin inte bara varför ställföreträdande kontakt kan minska fördomar utan också hur fördomarna sprids socialt, t.ex. via kamrater, massmedia eller sociala medier, med det återkommer jag till senare. Teorin anger ändå ett sätt på vilket fördomar kan överbyggas eller minskas med hjälp av ställföreträdande kontakt. Positiva rollmodeller kan utöka den repertoar av möjliga beteenden som vi kan uppvisa i liknande situationer (Bandura, 1997). När vi iakttar en positiv interaktion endera direkt eller via skrivna eller audiovisuella medier blir vi medvetna om att medlemmar av gruppen är positivt inställda till utgruppen och vice versa, och ser samtidigt vilket slags beteende som leder till den positiva kontaktupplevelsen. Enligt teorin om förmedlad kontakt är effekten starkare ifall vi kan identifiera oss med den ingrupsmedlem vars kontakt över gruppgränsen vi iakttar.

Fungerar socialpsykologiska teorier också i praktiken?

Men fungerar den ställföreträdande kontakten också i praktiken? Fungerar något alls i praktiken? År 2009 gjorde Elizabeth Paluck från Harvards universitet och Donald Green från universitetet i Yale en grundlig meta-analys av både den forskning och den praxis med vilken man har försökt minska fördomar sedan 1950-talet. De försökte besvara en enda fråga: vad är det som verkligen fungerar i praktiken när vi försöker minska fördomar mot utgrupper? Orsaken till denna

KAN SOCIALPSYKOLOGISK FORSKNING VARA TILL PRAKTISK NYTTA?

mycket relevanta fråga är att inte bara forskare utan också många andra yrkesgrupper och politiker försöker förstå och åtgärda alla de sociala problem som fördomar och konflikter mellan grupper för med sig, såsom diskriminering och våld. Svaret på denna fråga är viktigt också för att mycket tid och pengar går åt till att förbättra relationer mellan grupper i skolor, och andra organisationer samt i samhället i stort, men vi vet mycket lite om hur effektiva åtgärderna är.

Vad fick Paluck och Green (2009) reda på? För det första hade de en enorm databas: de gick igenom nästan tusen (N = 985) för det mesta publicerade (72%) men också opublicerade rapporter som var skrivna av akademiska forskare och andra, och alla rapporter handlade om olika försök att minska fördomar och förbättra grupprelationer. Men den första slutsatsen de kunde dra var att ingen vet vilken effekt största delen av de omfattande interventioner som genomförts t.ex. på arbetsplatser eller i mediekampanjer har haft. De noterade nämligen följande:

1. Interventioner som genomförs i skolor och andra organisationer utvärderas för det mesta inte alls eller utvärderas inte tillräckligt noggrant för att man ska kunna dra slutsatser om deras effektivitet.
2. Forskare har för sin del i sina laboratorier noggrant testat experimentellt olika verktyg för att minska fördomar – men aldrig testat verktygens effektivitet i praktiken.

Sålunda kunde författarna efter att ha granskat både icke-experimentell forskning ute på fältet och experimentell forskning i laboratorierna identifiera bara 107 studier som kunde klassificeras som experimentell forskning i naturliga miljöer, dvs. som fältexperiment. Enligt Paluck och Green (2009) är det bara fältexperiment som kan ens börja besvara frågan ”vad fungerar i praktiken”. Men eftersom en tredjedel av dessa fältexperiment var skapade för något annat än att minska fördomar (man testade effekten av kooperativ inlärning i skolor) fann de till slut bara 71 fältexperiment som handlade om interventioner utvecklade specifikt för att minska fördomar. Mindre än hälften av dessa var interventioner som baserade sig på lästa eller filmade berättelser, dvs. ställföreträdande kontakt. Av fältexperimenten hade 17 gjorts i skolor, och en av dem var den första som gjordes i Finland (Liebkind & McAlister, 1999).

Paluck och Green (2009) konstaterade att de positiva effekterna av de interventioner som använde sig av berättelser om vänskap över gruppgränserna var teoretiskt förankrade med teorin om ställföreträdande kontakt, och de hävdade att sådana interventioner anger den mest lovande vägen

KAN SOCIALPSYKOLOGISK FORSKNING VARA TILL PRAKTISK NYTTA?

till att minska fördomar. De rekommenderade därför mera fältexperiment som baserar sig på socialpsykologisk teori om fördomar.

Efter 2009 har forskningen om hur man ska förbättra grupprelationer med direkt och indirekt kontakt ökat explosionsartat och det har utkommit flera översiktsartiklar om forskningen på detta område (bl.a. Vezzali m.fl, 2014). Men de flesta experiment görs fortfarande i laboratorier, oftast görs fältexperimenten med yngre barn (högst 10-11 år gamla), och dessa utförs till största delen av forskare och forskningsassistenter.

En färsk översikt av Lemmer och Wagner (2015) visar att ställföreträdande kontakt i vissa fall kan vara t.o.m. mer effektiv än direkt kontakt och andra former av indirekt kontakt. Ofta har man ändå kunnat konstatera att indirekt kontakt har en svagare effekt än direkt kontakt och att indirekt kontakt påverkar bäst sådana som har haft lite snarare än mycket erfarenhet av direkt kontakt över gruppgränserna. Ändå kan effekterna av indirekt kontakt vara mer omfattande än för direkt kontakt, eftersom interventionerna är lättare att utföra i stor skala, också i homogena kontexter. Kända exempel på fältexperiment med indirekt kontakt är utförda av Lindsey Cameron & kolleger (2006; 2011) och Loris Vezzali & kolleger (2012; 2014; 2015), den förra i England och den senare i Italien.

En av de undersökningar Vezzali och hans kolleger gjorde 2015 väckte stor uppmärksamhet eftersom han använde sig av ställföreträdande kontakt med fantasifigurer i Harry Potter-böckerna. I interventionens försöksbetingelse läste lärarna för eleverna sådana avsnitt ur Potter-böckerna som handlade om attityder till olika grupper och hur fördomar mot dem kunde överkommas, medan kontrollgruppen fick höra andra avsnitt ur Potter-böckerna som inte handlade om något sådant. Resultatet var att barnens attityder till invandrare förbättrades i den grupp som hade hört avsnitten som handlade om fördomar mot bl.a. ”mugglare” och älvor. Detta skedde uppenbarligen genom den s.k. sekundära överföringseffekten, dvs. effekten generaliserades från en grupp till en annan, men interventionen var effektiv bara för de barn som identifierade sig tillräckligt starkt med Harry Potter, De barn som inte gjorde det blev inte påverkade av bokens avsnitt om fördomar.

Men fungerar ställföreträdande kontakt också i Finland? Det gjorde den åtminstone för 18 år sedan (Liebkind & McAlister, 1999). Också i det fältexperiment vi gjorde våren 2011 (Liebkind, Mähönen, Solares, Solheim, Jasinskaja-Lahti, 2014) fann vi att teorin nog fungerade också i praktiken eftersom vi fick starkare effekter på attityder gentemot utgruppen när rollmodellerna med

KAN SOCIALPSYKOLOGISK FORSKNING VARA TILL PRAKTISK NYTTA?

helfinsk bakgrund ansågs vara typiska representanter för sin grupp, och denna effekt kunde observeras både bland alla de ungdomar vi undersökte, både de som hade helfinsk bakgrund och de som hade invandrabakgrund. Det här tyder på att även de utgruppsmedlemmar som ingick i de berättelser om vänskap över gruppgränserna vi använde oss av i vår intervention kunde minska på fördomar, åtminstone bland minoritetsmedlemmarna.

Men allt som allt var våra resultat ändå ganska anspråkslösa jämfört med undersökningen 1999. Interventionen hade önskad effekt bland yngre deltagare och flickor, men vi kunde också observera en oönskad negativ effekt bland de äldsta deltagarna, vars ångest inför kontakt med utgruppsmedlemmar ökade. Vi spekulerade om flera orsaker till de anspråkslösa resultaten men de tre viktigaste var följande: För det första var våra äldsta deltagare i **årskurs** 9 17-19 år gamla. Den åldersgruppens förmåga till djupare kognitiva processer kunde ha åstadkommit mer extrema reaktioner på interventionen. För det andra delade vi denna gång inte in skolor i försöks- och kontrollskolor utan varje årskurs hade parallellklasser som slumpmässigt indelades i experimentella och kontrollklasser. Fastän detta var en bättre design för ett fältexperiment förorsakade en **blandning** av de experimentella och kontrollklasserna i undervisningen av många läroämnen ett oväntat "läckage"; uppenbarligen påverkades kontrollklasserna av de klasser som deltog i interventionen och uppvisade en ovanlig effekt av "förmedlad ställföreträdande kontakt" – vilket bidrog till de få skillnaderna mellan de experimentella och kontrollklasserna. Men den tredje orsaken kan eventuellt ha varit den så kallade "stora smällen" ("*iso jytky*", se t.ex, **MTV nyheter 18.4.2011**), den brakseger i riksdagsvalet som Sannfinländarna vann just våren 2011 medan vår intervention pågick. Både före och efter valen utsattes den finländska befolkningen för en massiv invandrarfientlig diskurs i den allmänna debatten i både traditionella och sociala medier. Den sociala omgivningen bjöd således på en stark men negativ ställföreträdande kontakt.

Den medieförmedlade kontaktens betydelse

Vi får alltså inte underskatta mediernas makt. Mass- och sociala medier är de främsta källorna till den information som formar våra intryck av utgrupper. Forskning har påvisat negativa konsekvenser av negativ ställföreträdande kontakt som förmedlas via audio-visuella media (TV, film, radio, video) – som ibland kallas *medieförmedlad* eller *para-social kontakt*. Grymheter mellan grupper, vare sig på individuell eller kollektiv nivå, är mycket synliga speciellt i nyheterna. Sådan negativ ställföreträdande kontakt påverkar mest dem som identifierar sig starkt med sin ingrupp, men effekten försvagas ifall de utgruppsmedlemmar som är skyldiga till grymheterna inte

KAN SOCIALPSYKOLOGISK FORSKNING VARA TILL PRAKTISK NYTTA?

uppfattas som typiska representanter för sin grupp. Precis som när det gällde den positiva ställföreträdande kontakt som utnyttjats i de ovan beskrivna interventionerna för att minska fördomar beror effekten av den negativa ställföreträdande kontakten hur mycket iakttagaren identifierar sig med sin ingrupp och hur typisk representant för sin grupp hen anser utgruppsmedlemmen vara. (Brown & Paterson, 2016).

Men forskningen har också visat att det är viktigt att skilja på nyheter och underhållning. Till exempel negativa uppfattningar och rasistiska föreställningar om invandrare sprids lätt via TV-nyheter och dagstidningar där man ofta kopplar ihop invandring med kriminalitet och säkerhetsproblem. Däremot har underhållningsprogram åtminstone potentiellt en möjlighet att presentera också invandrares perspektiv på ett mer individualiserat sätt så att tittaren/lyssnaren/ kan identifiera sig med denna persons omständigheter. (Visintin, Voci, Pagotto & Hewstone, 2017.) I en färsk studie i Italien (Visintin m.fl., 2017) fann man att tidigare ställföreträdande kontakt via TV-nyheter och dagstidningar hade samband med mera fördomar mot invandrare medan tidigare ställföreträdande kontakt via filmer och TV-serier hade samband med mer positiva uppfattningar i och med att invandrare i högre grad beskrevs med unikt mänskliga egenskaper. Slutsatsen blir att TV-nyheter och dagstidningar spelar en avgörande roll i att upprätthålla och sprida fördomar gentemot minoriteter.

Såsom ovan nämndes kan medieförmedlad ställföreträdande kontakt som presenteras via underhållningsprogram ha motsatt, positiv effekt. Ett extremt exempel kommer från Rwanda efter konflikten, där en såpopera som sändes på radio handlade om medlemmar i två olika etniska grupper som tidigare hade varit i blodigt krig med varandra blev vänner eller till och med gifte sig med varandra. Programmet åstadkom långvariga positiva förändringar bland lyssnarna i både Rwanda och Kongos demokratiska republik (Bilali & Vollhardt, 2013; Paluck, 2009; Visintin m.fl., 2017). I den mån underhållningsprogram kan berätta om positiv kontakt över gruppgränser kan de sålunda erbjuda positiva rollmodeller och fungera som en intervention som bygger på positiv ställföreträdande kontakt.

Men det är svårt att förutse eller kontrollera nyheter, i synnerhet negativa nyheter, hur omsorgsfullt vi än planerar våra fältexperiment. Jag nämnde redan ett exempel på detta, som var Sannfinländarnas ”stora smäll” i valet våren 2011. Här kommer ett annat exempel: Vi startade ett fältexperiment hösten 2015 där avsikten var att skapa en intervention som skulle kunna bli en del av skolans vardag. Det är lätt att gissa vad som hände: en plötslig och oväntad ökad invandring av

KAN SOCIALPSYKOLOGISK FORSKNING VARA TILL PRAKTISK NYTTA?

asylsökande från krigsdrabbade områden i Mellanöstern, inte bara till Finland utan också till resten av Europa, skapade en uppsjö av negativ ställföreträdande kontakt i medierna som var värre än den som den ”stora smällen” åstadkom 2011. Vi kunde se hur affektiva attityder till invandrade som mättes med en s.k. ”känslotermometer” från 0 till 100 grader försämrades i hela vårt sampel, och här fanns ingen skillnad mellan försöksbetingelserna.

Trots massiva negative mediepåverkan hade vår intervention ändå någon effekt: i enlighet med tidigare forskning som visat att interventioner avsedda att minska fördomar ofta är nyttigast för dem som har mest negativa attityder i början (Hodson, Costello & MacInnis, 2013) och att flickor är mer mottagliga för normtryck än pojkar (Mähönen, Jasinskaja-Lahti & Liebkind, 2011) lyckades interventionen förbättra attityderna bland flickors vars affektiva attityder till invandrare i början var lägre än 40 grader på känslotermometern.

Slutsatser

Ovan nämnda exempel väcker frågan om det faktiskt inte finns något lättare sätt att minska fördomsfullhet. Kanske vi borde göra som de gjorde i Italien, dvs. förlita oss på den sekundära överföringseffekten och göra Harry Potter till obligatorisk litteratur i lågstadieskolan? Resultaten var ju imponerande – men det fungerade visserligen bara för de barn som identifierade sig tillräckligt starkt med Harry Potter. Frågan blir då hur vi kunde få alla barn, oberoende av kön, etnicitet eller kulturell bakgrund, att göra just det? Jag och mina kolleger har tagit en annan väg i våra försök att utveckla en praktiskt nyttig intervention för att minska på fördomar i ”det verkliga livet”. Vi är övertygade om att praktiskt nyttiga interventioner kan skapas bara om vi beaktar den specifika kontext där interventionen ska tillämpas och försäkrar oss om att den ställföreträdande kontakt interventionen utnyttjar innehåller grupptypiska rollmodeller för både in- och utgruppen. Bara om den ingrupsmedlem som upplever den positiva kontakten över gruppgränserna uppfattas som en typisk ingrupsmedlem, och bara om den utgrupsmedlem denna ingrupsmedlem är vän med också uppfattas som typisk representant för sin grupp, kan den ställföreträdande kontakten ha önskad effekt.

Om jag till slut försöker besvara frågan “kan socialpsykologin vara till praktisk nytta för att förbättra grupprelationer?” är det mest uppenbara svaret ”ja, men...”. Det här forskningsområdet går ständigt framåt men möter också stora utmaningar. Slutsatsen blir att socialpsykologin helt klart

KAN SOCIALPSYKOLOGISK FORSKNING VARA TILL PRAKTISK NYTTA?

är till praktiskt nytta för att förbättra grupprelationer, men ännu finns det många utmaningar att övervinna - utvecklingsarbetet är långt ifrån färdigt:

- fastän ställföreträdande kontakt visat sig vara det mest lovande socialpsykologiska verktyget för att minska fördomar är det ett *tve-eggat svärd*: det fungerar också åt andra hållet och vi har svag kontroll över negativ ställföreträdande kontakt via mass- och sociala media
- vi måste *anpassa våra interventioner till den kontext där de ska genomföras* och utveckla dem genom fältexperiment tillsammans med gräsrotsnivån
- i borde samarbeta över disciplinränser för att via medierna skapa *omfattande interventioner med positiv ställföreträdande kontakt*, t.ex. inom underhållningsprogram
- åtgärder mot fördomar borde börja tidigt och bli en *integrerad del av skolans egen verksamhet*

Mera forskning behövs således för att utveckla och testa socialpsykologiska interventioner som kan fungera effektivt i praktiken för att förebygga eller minska fördomar specifikt där sådana åtgärder behövs. Men det är lika viktigt att se till att verktygen fungerar också utan oss akademiker; vi kan inte vara överallt, så vi behöver funktionsdugliga verktyg som andra kan använda – därute i ”det verkliga livet”.

Litteratur

Alexander, L. & Tredoux, C. (2010). The Spaces between Us: A Spatial Analysis of Informal Segregation at a South African University. *Journal of Social Issues*, 66, 367–386. DOI: 10.1111/j.1540-4560.2010.01650.x

Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Reading, MA: Addison-Wesley.

Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action. A social cognitive theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. New York, NY: Freeman.

Bilali, R. & Vollhardt, J. R. (2013). Priming effects of a reconciliation radio drama on historical perspective-taking in the aftermath of mass violence in Rwanda. *Journal of Experimental Social Psychology* 49, 144–151

Billig, M. (2002). Henri Tajfel's 'Cognitive aspects of prejudice' and the psychology of bigotry. *British Journal of Social Psychology*, 41, 171–188

Brown, R. & Paterson, J. (2016) Indirect contact and prejudice reduction: limits and possibilities. *Current Opinion in Psychology*, 11, 20-24

Cameron, L., Rutland, A., Brown, R. & Douch, R. (2006). Changing children's intergroup attitudes toward refugees: Testing different models of extended contact. *Child Development*, 77, 1208-1219.'

Cameron, L., Rutland, A., Hossain, R., & Petley, R. (2011). When and why does extended contact work? The role of high quality direct contact and group norms in the development of positive ethnic intergroup attitudes amongst children. *Group Processes and Intergroup Relations*, 14, 193– 206. doi:10.1177/1368430210390535

Dollard, J., Doob, L. W., Miller, N. E., Mowrer, O. H., & Sears, R. R. (1939). *Frustration and Aggression*. New Haven, CT, US: Yale University Press

KAN SOCIALPSYKOLOGISK FORSKNING VARA TILL PRAKTISK NYTTA?

Finell, E. (2012). *National symbols, their meanings, and how they relate to national identification, outgroup attitudes and national sentiments: Rhetorical, correlational and experimental studies*. Helsinki: Publications of the Department of Social Research 2012:12 Social Psychology.

Gorodzeisky, A. & Semyonov, M. (2016) Not Only Competitive Threat But Also Racial Prejudice: Sources of Anti-Immigrant Attitudes in European Societies, *International Journal of Public Opinion Research*, 28(3), 331-354, doi 10.1093/ijpor/edv024

Hodson, Costello & MacInnis (2013). Is intergroup contact beneficial among intolerant people? Exploring individual differences in the benefits of contact on attitudes. In G. Hodson, & M. Hewstone (Eds.), *Advances in Intergroup Contact* (pp. 49-80). New York, NY: Psychology Press.

Juntunen, M., Creutz-Sundblom, K., & Saarinen, J. (2016). *Suomesta Syyrian ja Irakin konfliktikentälle suuntautuva liikkuvuus*. Valtioneuvoston kanslia. Valtioneuvoston tutkimus- ja selvitystoiminnan julkaisuja, 43.

Kaufman, G. F. & Libby, L. K. (2012). Changing Beliefs and Behavior Through Experience-Taking. *Journal of Personality and Social Psychology*, 103(1), 1–19. DOI: 10.1037/a0027525

Lemmer, G. & Wagner, U. (2015). Can we really reduce ethnic prejudice outside the lab? A meta-analysis of direct and indirect contact interventions. *European Journal of Social Psychology*, 45, DOI: 10.1111/j.1540-4560.2010.01650.x 152-168.

Liebkind, K., & McAlister, A. L. (1999). Extended contact through peer modelling to promote tolerance in Finland. *European Journal of Social Psychology*, 29, 765–780.

Liebkind, K., Mähönen, T. A., Solares, E., Solheim, E. & Jasinskaja-Lahti, I. (2014). Prejudice-reduction in Culturally Mixed Classrooms: The Development and Assessment of a Theory-driven Intervention Among Majority and Minority Youth in Finland. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 24(4), 325-339.

MTV nyheter 18.4.2017- Hämtat från <https://www.mtv.fi/uutiset/kotimaa/artikkeli/18-4-2011-perussuomalaiset-yltaa-jattimaiseen-vaalivoittoon-iso-jytky/6051206#gs.8wFYQTs> den 1.12.2017.

KAN SOCIALPSYKOLOGISK FORSKNING VARA TILL PRAKTISK NYTTA?

Mähönen, T A, Jasinskaja-Lahti, I. & Liebkind, K. (2011). The Impact of Perceived Social Norms, Gender, and Intergroup Anxiety on the Relationship Between Intergroup Contact and Ethnic Attitudes of Adolescents. *Journal of Applied Social Psychology*, 41(8), 1877–1899

Paluck, E. L. (2009). Reducing Intergroup Prejudice and Conflict Using the Media: A Field Experiment in Rwanda. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96, 3, 574–587

Paluck, E. L., & Green, D. P. (2009). Prejudice reduction: What works? A review and assessment of research and practice. *Annual Review of Psychology*, 60, 339–367.

Pettersson, K. (2017). *Save the nation! A social psychological study of political blogs as a medium for nationalist communication and persuasion*. Helsinki: Publications of the Department of Social Research 2017:51 Social Psychology.

Pettigrew, T. F. (1997). Generalized Intergroup Contact Effects on Prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23, 173-185. DOI: 10.1177/0146167297232006

Pettigrew, T. F.; Christ, O.; Wagner, U.; Meertens, R.W.; van Dick, R., & Zick. A. (2008) Relative Deprivation and Intergroup Prejudice, *Journal of Social Issues*, 64(2), 385—401

Turner, J. C., & Reynolds, K. J. (2001). The social identity perspective in intergroup relations: Theories, themes and controversies. In R. Brown & S. Gaertner (Eds.), *Handbook of social psychology: Intergroup processes* (Vol. 4, pp. 133–152). Cambridge, USA: Blackwell

Verkuyten, M. (2009) Support for Multiculturalism and Minority Rights: The Role of National Identification and Out-group Threat *Social Justice Research* 22, 31–52 DOI 10.1007/s11211-008-0087-7

Vezzali, L., Stathi, S., & Giovannini, D. (2012). Indirect contact through book reading: Improving adolescents' attitudes and behavioral intentions toward immigrants. *Psychology in the Schools*, 49, 148–162. doi:10.1002/pits.20621

Vezzali, L., Hewstone, M., Capozza, C., Giovannini, G. and Ralf Wölfer (2014).

KAN SOCIALPSYKOLOGISK FORSKNING VARA TILL PRAKTISK NYTTA?

Improving intergroup relations with extended and vicarious forms of indirect contact. *European Review of Social Psychology*, 25, 1, 314–389, <http://dx.doi.org/10.1080/10463283.2014.982948>

Vezzali, L., Stathi, S., Giovannini, D., Capozza, D., & Trifiletti, E. (2015). The greatest magic of Harry Potter: Reducing prejudice. *Journal of Applied Social Psychology*, 45, 105–121, doi: 10.1111/jasp.12279

Visintin, E. P., Voci, A., Pagotto, L. & Hewstone, M. (2017). Direct, extended, and mass-mediated contact with immigrants in Italy: their associations with emotions, prejudice, and humanity perceptions. *Journal of Applied Social Psychology*, 47, 175–194.

Whitley, B., & Kite, M. (2009). *The Psychology of Prejudice and Discrimination* (2nd ed.). Belmont, CA: Cengage Learning

Wright, S. C., Aron, A., McLaughlin-Volpe, T., & Ropp, S. A. (1997). The extended contact effect: Knowledge of cross-group friendship and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 73–90.